

Roope Kinisjärvi

Valtiotieteiden kandidaatti

Solidaarisuutta ja sosialismia Miksi Suomi otti pakolaisia Chilestä?

Avainsanat: pakolaiset, pakolaispolitiikka, Chile, 1970-luku

Tämä artikkeli pohjautuu kandidaatintutkielmaani, jossa tutkin Chilen vallankaappausa ja sen jälkeisiä Suomen valtiollisia toimia. Tärkeimpinä tutkimuskysymyksinä olivat: mistä syistä Suomi otti vastaan pakolaisia Chilestä ja miten pakolaisten ensihuolto järjestettiin. Tässä artikkelissa keskityn näistä kysymyksistä ensimmäiseen. Alkuperäisessä tutkielmasani käytin primäärilähteenä Chilen pakolaisia koskevia asiakirjoja vuosilta 1973–1977, joka sijaitsevat ulkoasiainministeriön arkistossa.

Johtopäätökseni mukaan Suomen päätös ottaa vastaan pakolaisia Chilestä johtui useasta eri tekijästä: Suomen Santiagon-lähetystön toiminnasta, vallankaappausa edeltäneistä Suomen ja Chilen välisistä tiivistyneistä ulkosuhteista, vallankaappauksen herättämästä Chile-solidaarisuusliikkeestä sekä laajemmasta poliittisen kulttuurin muutoksesta Suomessa.

Vuonna 1973 Suomi vastaanotti pakolaisia ensimmäistä kertaa sitten toisen maailmansodan. Pakolaiset vastaanotettiin Chilestä, jossa kenraali Augusto Pinochetin johtama kapinallisarmeija kaappasi vallan sosialistipresidentti Salvador Allendelta 11. syyskuuta 1973. Vallankaappauksen jälkeen Pinochetin armeija ryhtyi puhdistamaan valtion johtoa vasemmistolaisista, joita kuoli tai katosi vallankaappauksen jälkeisinä vuosia eri arvioiden mukaan 3 500–4 500. Sotilasjunta vangitsi poliittisia vastustajiaan vankileireille, joita perustettiin muun muassa jalkapallostadioneille. Chilen haastava maantiede, Tyyni

valtameri lännessä ja Andit idässä, ajoi vainotut vasemmistolaiset hakemaan turvaa ulkomaiden suurlähetystöistä, joita suojeli diplomaattinen koskemattomuus, ja joiden kautta voisi olla mahdollisuus päästä ulos maasta turvallisesti. Etelä-Amerikassa, jossa nopeat vallanvaihdokset ovat olleet melko yleisiä, diplomaattinen turvapaikkaoikeus on vakiintunutta tapaoikeutta, ja turvapaikan hakeminen ulkomaiden lähetystöistä oli tavallista vallankaappaustilanteissa.

Suomi teki historiallisen periaatepäätöksen pakolaisten vastaanottamisesta Chilestä 24. lokakuuta 1973, puolitoista kuukautta vallankaappauksen jälkeen. Päätös oli historiallinen siksi, että Suomella ei ollut muiden Pohjoismaiden tapaan pakolaiskiintiötä, eikä se ollut ottanut vastaan suuria pakolaisryhmiä kerralla sitten toisen maailmansodan. Pakolaisiksi määriteltyjä henkilöitä toki tuli Suomeen, lähinnä Neuvostoliitosta ja Itä-Euroopasta, mutta Antero Leitzingerin väitöskirjan *Ulkomaalaispolitiikka Suomessa 1812–1972* (2008) mukaan heidät otettiin vastaan vähin äänin myöntämällä näille Suomessa muukalaispassit, jolloin nämä saivat oleskella maassa ilman varsinaista turvapaikkaa. Leitzingerin mukaan muukalaispasseja myönnettiin 1960-luvulla ja 1970-luvun alussa muutamasta kymmenestä kolmeen sataan vuosittain. Määrät olivat siis melko pieniä. YK:n pakolaissopimukseenkin liitettiin vasta syyskuussa 1968.

Leitzingerin mukaan Chilen 182 pakolaista, ja myöhemmin Vietnamin venepakolaiset

olivat näin vain "poikkeamia yleiseen linjaan", mutta periaatteellisella tasolla pakolaisryhmän vastaanotto "kaukomailta" oli, jollei merkittävä harppaus, niin ainakin varovainen askel kohti avoimempaa pakolaispolitiikkaa. Antti Seppälä kutsuu teoksessaan *Muukalain ja virkavalta. Ulkomaalaishallinto Suomessa vuosina 1973–2003* (2004) vuotta 1973 uuden pakolaispolitiikan aluksi.

Miksi sitten juuri Chilen pakolaisista tuli uuden pakolaispolitiikan alkupiste? Syitä on useita, ja on vaikea arvioida, mitkä syyt painoivat päätöksessä enemmän ja mitkä vähemmän. Kuten historiassa yleensä, tapahtumat vaativat niille suotuisat olosuhteet, jotka ovat osin sattumaa, osin syy-seuraussuhteista johtuvia. Seuraavaksi pyrin selvittämään niitä yhteiskunnallisia, ulkopoliittisia ja yksilöta-sonkin olosuhteita, jotka lopulta johtivat Suomen hallituksen periaatepäätökseen Chilen pakolaisten vastaanottoon lokakuussa 1973.

Suomen ja Chilen väliset suhteet

1970-luvun alku oli Suomessa kansainvälistymisen aikaa, jolloin maa pyrki toimimaan aktiivisemmin kansainvälisessä politiikassa. EEC-vapaakauppasopimus, ja toisaalta myös KEVSOS-sopimukset, Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökongressin järjestäminen sekä kehitys yhteistyön laajentaminen olivat merkkejä Suomen aiempaa aloitteellisemmasta otteesta kansainvälisessä järjestelmässä. Kehitys yhteistyössä Suomi pyrki järjestelmällisempään kehityspolitiikkaan perustamalla ulkoasiainministeriön kehitys yhteistyöosaston (KYO) vuonna 1972. Chile valittiin vuonna 1972 kehitys yhteistyön ohjelmamaaksi. Yhteistyön pääpainopistealueena metsäteollisuus; Suomi laati Chilelle metsäteollisuuden kehittämissuunnitelman ja maiden välinen kehitys luottosopimus oli tarkoitettu juuri metsäteollisuuden investointeihin. Kauppa-suhteet tiivistyivät myös: Outokumpu oli aktiivinen toimija Chilen kuparimarkkinoilla. Kupari hallitsi Chilen vientiteollisuutta, sillä 1970-luvulla jopa 80 % maan vientituloista tuli kuparista. Chilestä matkusti valtuuskunta Suomeen tutustumaan maan metsäteollisuuden vuonna 1972. Kehitys yhteistyö kuitenkin päättyi lyhyeen, sillä Suomi irtisanoi yksipuolisesti kehitys luottosopimuksensa muutaman kuukausi vallankaappauksen jälkeen vedoten Chilen muuttuneeseen yhteiskunnalliseen tilanteeseen. Myös muu kehitys yhteistyö lopetettiin toistaiseksi.

Suomi ei kuitenkaan katkaissut diplomaattisia suhteitaan kokonaan vallankaappauksen jälkeen, sillä se olisi vaikeuttanut huomattavasti chileläisten pakolaisten auttamista. Suomi oli perustanut Santiagoon lähetystön

kehitys yhteistyön organisoimista ja Chilessä vuonna 1972 järjestettyä Yhdistyneiden kansakuntien kauppa- ja kehityskonferenssin (UNCTAD) järjestelyjä varten. Lähetystön toiminnalla oli keskeinen rooli pakolaisten auttamisessa ja lopulta myös Suomen pakolaisten vastaanottopäätöksessä lokakuussa 1973. Heikki Hiilamo selvittää teoksessaan *Kuoleman listat: Suomen salainen apu Chilen vainotuille* (2010) seikkaperäisesti Suomen Santiagon lähetystön sekä sen asiainhoitajan Tapani Brotheruksen ja varakonsuli Ilkka Jaamalan toimintaa vallankaappauksen jälkeen. Brotherus majoitti diplomaattiresidenssissään ja lopulta myös DDR:ltä vuokratuissa koulurakennuksissa chileläisiä pakolaisia salaa Suomen ulkoministeriöltä tietäen Suomen tiukan pakolaispolitiikan ja ministeriön negatiivisen suhtautumisen diplomaattiseen turvapaikkaoikeuteen, jota Suomi ei tunnustanut. Lopulta pakolaisten määrän kasvaessa Brotheruksen oli kysyttävä ulkoministeriöistä neuvoa, miten "vieraiden" kanssa toimittaisiin. Vastauksena "vieraat" kehoitettiin siirtämään mahdollisuuksien mukaan muiden maiden lähetystöihin, mikä kuitenkin oli vaikeaa, ellei mahdotonta, sillä armeija etsi useita lähetystössä piileskelleitä. Alussa ulkoministeriön kanta oli, että se avustaisi Chilessä oleskelevien suomalaisten kotiuttamisessa normaalien tehtäviensä mukaisesti, mutta "ulkomaalaisiin ei Suomen edellä mainittu avustusvelvollisuus ilman muuta ulotu", kuten asian muotoili ulkoministeriön oikeudellisen osaston toimistopäällikkö Kaarlo Muranen muistiossaan vielä 15. lokakuuta.

Sotilasjunttakin aluksi esti pakolaisten maasta poistumisen, mutta muutti melko nopeasti kantaansa, sillä se halusi rehabilitoida kansainvälisen asemansa ja samalla myös päästä eroon vasemmistolaisista. Tämä mahdollisti pakolaisten lähettämisen lähetystöistä ulkomaille.

Kansainvälinen huomio

Chilen vallankaappaus sai laajaa kansainvälistä huomiota ja aiheutti varsinkin Länsi-Euroopan vasemmistossa voimakkaan reaktion. Vallasta syösty Salvador Allende oli marxilainen, demokraattisin vaalein valittu presidentti, joka ajoi Chilen rauhanomaista siirtymistä sosialismiin, joten hän oli liki täydellinen esikuva vasemmistolle ympäri maailmaa. Väki-voimainen sotilasvallankaappaus oli siis omiaan synnyttämään kansainvälistä vastarintaa. Syntyi Chilen solidaarisuusliike, joka levisi nopeasti Länsi-Euroopassa.

Linda Heinosen pro gradu -tutkielma *"Chilen kansa ei ole yksin"* (2013) nostaa esille Suomessa ja muualla Euroopassa nousseen

Chile-solidarisuuden, joka toi Chilen tapahtumat suuren yleisöön tietoisuuteen ja vaikutti voimakkaasti yleiseen mielipiteeseen vallankaappauksesta. Suomessa solidaarisuusliikkeen näkyvin toimija oli Suomi-Chile-seura, joka oli perustettu juuri ennen vallankaappausta. Syyskuun 11:n jälkeen sen toiminta keskittyi aktiiviseen solidaarisuus-kampanjaan ja seuraan liittyikin Linda Heinosen mukaan 11 000 uutta jäsentä vallankaappauksista seuranneiden kahden viikon aikana. Maailman rauhanneuvosto järjesti Helsingissä nopealla aikataululla kansainvälisen solidaarisuuskokouksen. Perustettiin myös kaksi Suomi-Chile-seuraa. Ammattijärjestöt järjestivät Chile-boikotteja, esimerkiksi joillain tehtailla kieltäydettiin käsittelemästä chileläistä "verikuparia". Suomi toimi näkyvästi myös sotilasjuntan sotarikoksia tutkivassa Chile-komissiossa, jonka puheenjohtajana toimi SDP:n kansanedustaja Jacob Söderman. Suomi-Chile-seura onnistui mobilisoimaan Suomessa ennennäkemättömän laajan solidaarisuusliikkeen, jonka Chilen asialle nostama julkisuus varmasti vaikutti myös hallituksen tekemiin päätöksiin pakolaiskysymyksessä.

Pakolaispäätös

Ulkoministeriön poliittisen osaston osastopäällikkö Matti Tuovinen pohti 1. lokakuuta muistiossa mahdollisia toimenpiteitä Chilen pakolaisten avustamiseksi. Kansalaisjärjestöt, kuten Rauhanpuolustajat ja Suomi-Chile-seura sekä eri puolueet esittivät Suomen valtiojohdolle vetoamuksia, ja ulkoministeriössä koettiin tarvetta reagoida tilanteeseen. Tuovinen katsoi, että virallisen Suomen oli otettava vetovastuu Chilen tilanteen käsittelemisestä Suomessa "jonkin voimakkaan toimenpiteen avulla". Tuovinen pohti mahdollisuutta, että hallitus esittäisi valmisteltavana olevaan III lisäbudjettiin erityismäärärahaa pakolaisten avustamiseksi ja eri viranomaisista kokoonpannun toimikunnan kokoamista avustuksen ohjaamiseksi pakolaisille. Lisäksi eduskuntapuolueet olivat kokoamassa valtuuskuntaa, jonka oli määrä lähteä Chileen tutustumaan pakolaistilanteeseen.

Tuovisen ehdottamat toimenpiteet toteutuivat pian. Lokakuun 3. päivänä hallitus teki periaatepäätöksen Chilen pakolaisten auttamiseksi, ja lisämenoarvioon päätettiin sisällyttää erityismääräraha ohjattavaksi Chileen. Ulkoministeriön jaostopäällikkö Reijo Uusiniemi esitti, että Suomi avustaisi Chilen pakolaisia 600 000 markalla. Määrärahasta puolet menisi suomalaisten ja näiden omaistensa kotiuttamiseen sekä Chile-valtuuskunnan matkakuuluihin. Toiset 300 000 markkaa ohjattaisiin UNHCR:n, UNICEF:in tai Suomen Punaisen

Ristin kautta Chileen. Suomessa ei vielä tässä vaiheessa harkittu pakolaisten ottamista Suomeen, vaan apua oli tarkoitus antaa paikan päällä. Suomen linja sai osakseen arvostelua lehdistössä. Muun muassa Rauli Virtanen kysyi Uudessa Suomessa "Missä viipyy Suomen apu" ja kertoi Tapani Brotheruksen majoittaneen lähetystöön pakolaisia.

Periaatepäätös pakolaisten vastaanotosta Suomeen toteutui päivä sen jälkeen, kun Chile-valtuuskunta oli palannut Suomeen. Ensimmäisessä kiintiössä Suomi päätti ottaa 100 pakolaista, kaiken kaikkiaan pakolaisia tuli vallankaappauksen jälkeisinä vuosina 182. Näistä 26 oli ei-chileläisiä, jotka oli valittu UNCHR:n ylläpitämiltä pakolaisleireiltä. Suurin osa pakolaisista tuli Suomen lähetystön suojista, josta pakolaisia matkusti myös muihin maihin, enimmäkseen Itä-Saksaan. Nämä pakolaiset olivat etusijalla, sillä heidän asemansa oli pakolaisleireillä oleskelleita vaikeampi.

Miksi Chile?

Kuten todettua, Chilen pakolaisia voidaan pitää Suomen uuden pakolaispolitiikan lähtöpisteenä, vaikka se ei ollutkaan kovin radikaali muutos politiikkaan. Pakolaisten vastaanotto pakotti Suomen kehittämään vastaanottojärjestelmän pikavauhtia, sillä kokemusta pakolaisryhmien ensihuollosta tai integroimisesta yhteiskuntaan ei ollut. Ensihuolto ulkoistettiinkin Punaiselle Ristille. Toinen huomionarvoinen seikka oli vastuun siirtäminen pakolaisten vastaanotossa työministeriölle; pakolaisten ajateltiin sopeutuvan parhaiten löytämällä heille työtä Suomesta.

Miksi sitten juuri Chilen pakolaiset valikoituivat uuden pakolaispolitiikan ensimmäiseksi ryhmäksi? Pakolaispolitiikan muutos ei ollut mitenkään ennalta suunniteltu, vaan useiden sattumien summa. Juurisyy on suomalaisen yhteiskunnan ja politiikan kansainvälistyminen 1970-luvun alussa. Tämä ilmeni monella tapaa, esimerkiksi taloudellisten suhteiden kehittymisenä sekä itään että länteen ja kehitysyhteistyön laajentamisena. Kehitysyhteistyön mahdollisti nopea talouskasvu, mikä toi Suomelle moraalisen velvoitteen köyhimpien maiden auttamiseksi. Tämä moraalisen velvollisuudentunnon syntyminen heijastui lopulta myös pakolaispolitiikkaan, josta tuli yksi auttamisen muoto lisää Suomen kehitysmaasuhteiden toiminta-arsenaaliin.

Ennen Chilen pakolaisia Suomen linja oli auttaa pakolaisia niiden omassa maissaan. Tuki kanavoitiin muuan muassa UNCHR:n ja Punaisen Ristin kautta. Tämä linja piti alkusi myös Chilen tapauksessa. Suomen Santiagon-lähetystön suojelussa olleet pakolaiset kuitenkin pakottivat Suomen uudensuuntaamaan

toimiin. Pakolaisten oli luonnollisinta ja yksinkertaisinta siirtyä Suomen lähetystöstä Suomeen saakka.

Ei pidä väheksyä myöskään julkisen mielipiteen vaikutusta. Suomen hallitusta painostettiin sekä solidaarisuusliikkeen, tiedotusvälineiden että YK:n taholta pakolaisten vastaanottoon. Muut Pohjoismaat, erityisesti Ruotsi, olivat aktiivisia Chilen pakolaiskysymyksessä, ja Suomi seurasi niiden esimerkkiä. Hallituksella ja ulkoministeriöllä ei ollut juuri muita vaihtoehtoja kuin tehdä päätös vastaanotosta. Toisaalta Chile oli otollinen auttamiskohde, sillä vallankaappaus osui yleisvasemmistolaiseen aktiiviseen kansalaisliikkeiden kauteen, kuten Linda Heinonen pro gradussaan huomioi. Demokraattisesti valitun sosialistipresidentin väkivaltainen syrjäyttäminen aiheutti järkyttyneen reaktion, jota poliittisten päättäjien oli vaikea sivuuttaa ja johon heidän oli helppo myös yhtyä. Tämän vuoksi Atlantin takaisessa maassa tapahtunut

vallankaappaus aiheutti niin pitkälle meneviä toimia maanosassa, jolla oli kyseenalainen maine juuri sotilasvallankaappausten vuoksi.

Lähteet

Ulkoasianministeriön arkisto.

Heinonen, Linda (2013). *Chilen kansa ei ole yksin*. Suomalaisen Chile-solidaarisuusliikkeen nousu Chilen vuoden 1973 vallankaappauksen jälkeen. Historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.

Hiilamo, Heikki (2010). *Kuoleman listat*. Suomalaisien salainen apu Chilen vainotuille. Helsinki: Otava.

Leitzinger, Antero (2008). *Ulkomaalaispolitiikka Suomessa 1812–1972*. Helsinki: East-West Books.

Seppälä, Antti (2004). *Muukalainen ja virkavalta*. Ulkomaalaishallinto Suomessa vuosina 1973–2003. Helsinki: Työministeriö.

Otamme vastaan lahjoituksia

Siirtolaisuusinstituutilla on sääntöjensä mukaan oikeus ottaa vastaan lahjoituksia ja testamentteja Suomesta ja ulkomailta. Aikaisemmin saamansa lahjoitukset instituutti on sijoittanut mm. tutkimusrahastoonsa, josta tuetaan vuosittain suomalaiseseen siirtolaisuuteen liittyvää tutkimusta, dokumentaatiota ja konferenssitoimintaa.

Instituutissa ylläpidettävä siirtolaisuusarkisto ottaa myös vastaan lahjoituksena erilaisia dokumentteja jälkipolville säastettäväksi. Tällaista materiaalia ovat mm. käsikirjoitukset, kirjeet, valokuvat, äänilevyt ja pienimuotoiset tarve-esineet.

Yhteydenotot:

Arkistonhoitaja Jarno Heinilä

jarno.heinila@utu.fi

+358 (0)2 28 404 40